

людської *зовсім* ми не бажали..." (І. Франко), "І, наче золото в горнилі, Сей світ очиститься зовсім "

(І.Франко). Слід зазначити, що в поезіях І. Франка зрідка трапляється й префіксальне наголошення прислівника *зовсім*: "Лице мов знайоме, та *зовсім* чуже!".

Цілком можливо, що переміщення наголосу на префікс у прислівнику виникло на південно-західному (галицькому) діалектному ґрунті, що засвідчено словниками: *зовсім* (Є. Желехівський. Малоруско-німецький словар. — Львів, 1886), *зовсім*, *овсі*, *овсім* (М. Уманець і А. Спілка. Словарь російско-український. Львів, 1893). У "Словарі української мови" за редакцією Б. Грінченка подається його подвійне наголошення: *зовсім*, *зовсім*.

У сучасній українській літературній мові прислівник *зовсім* уживається лише з наголосом на першому складі: "Я не йму тобі *зовсім* віри, Як сумною побачу тебе" (В. Симоненко), "Хай вилітає не той самий фенікс, а *зовсім* інший, неймовірний птах!" (Л.Костенко). З цим наголосом його фіксують орфографічні словники сучасної української літературної мови.

Серед східнослов'янських мов зміна наголошення прислівника *зовсім* відбулася тільки в українській мові (пор. рос. *совсем*, білор. *зусім*). Вона пояснюється, очевидно, тенденцією до наголошення префікса у прислівниках з префіксом *зо-*, пор. *зовні*, *зокола*, *озла*.

ДИТИНА І МОВА

Наталя Дзюбишина-Мельник
ХУДОЖНЄ СЛОВО В УСТАХДИТИНИ

Немає такої людини, яка б не співала пісень, не читала художніх творів, та не переказувала казок дітям. І в кожного є інтуїтивне, а швидше, не висловлене знання того, яким має бути художній стиль. Коли ж з'являється це знання? І чи завжди воно пасивне у нас, "споживачів читива", а не письменників, котрі справді активно володіють художнім словом? Унікальну можливість спостерігати початки формування таких знань дає нам мовна практика малюків. Виявляється, що від 3-го до 7-го року життя паралельно з розмовно-побутовою мовою вони користуються художньою (звичайно, у доступних їм межах), особливо виразно ті діти, що виховуються у контексті фольклору, а згодом — художньо вартісної літератури (а не римовано-фабульних рядків). Чому так? Та, мабуть, тому, що в цей відтинок життя ігровий момент постійно домінує, а гра починається з перевтілення у персонажів пісеньок, забавлянок, казок Одночасно дитина переймає і їхню мову — мову фольклору, літературного твору. Складається мовний код гри — основна сфера художньо-естетичного спілкування, сфера використання художнього стилю. Ігрові ситуації безмежно різноманітні, адже малюк постійно перебуває між грою і реальністю, побутовою ситуацією. Напр., лягаючи спати, трирічна дитина звертається до набридливих комарів: "*Комареньки, не літайте, нас не кусайтє*". Дитина приблизно того ж віку "читає" (імітує), взявши до рук книгу: "*Бджілко, бджілко, подружись з весною*" Або у самотійній грі (до речі, самотійна ролева гра однієї дитини, якщо вона не ховається у внутрішнє мовлення, найвиразніше розкриває можливості щодо художнього стилю): "*Продай мені коня, — тупнув ногою король*".

Дитина здатна вловлювати жанрові особливості, як-от колисанки: (співає ляльці) *"Мишку колисати, Галю умовляти. А-а-а"*; загадки: (просить маму відгадати) *"Стоїть, не кричить, а горобців лякає"*. Трапляється навіть голосіння на зразок: *"Ойде ж моя мама! Ой на кого ж вона мене покинула! Ой мама ж моя мама!"*. В устах дворічної дитини, що ніколи не чула голосінь, це сприймається навіть як вияв генетичної пам'яті. Ознакою оволодіння художнім стилем є уміння мислити художніми образами. Таке мислення не з'являється спонтанно, саме по собі. Його можна і треба спеціально розвивати, спираючись на образне мислення як вікову особливість дитини. Фольклор та художня література — основні рушії в естетизації образного мислення, у перетворенні його на художньо-образне. І справді, образи дитячих творів досить легко стають власним набутком дитини. Напр., образ, що традиційно асоціюється з весною: (у грі) *"Журавлю, журавлю, пощипай на борщ щавлю"*; образи-знаки національної культури: (співає) *"Ой у лузі, лузі калинонька, а під нею барвіночок"*. А ось як дитина трансформує у грі образ з "дорослої" народної пісні: *"- Коли ж прийде гномик? (питає мишка) — Хо-хо-хо, — сказало курчатко. — Посій пісок, і коли він зійде, отоді гномик прийде"*.

Сфера, образи художнього стилю — екстралінгвістичні явища, що втілюються різними художньо-виражальними засобами. Діти також переймають їх. Це і зміна наголосу (*"Ой учора-учора була заметіль"* — спів), це й нестягнені форми прикметників (*"Стоїть криниця хороша"* — у грі), це й прикметники — постійні епітети (*"Зими вже немає, літо красне настає"* — у грі), це й фольклоризми, особливо ті, що не втратили ще зв'язку з діалектами (*"Це мій півник-когуток"* — у грі), це й характерні речення (*"Чи довго чи недовго зона спала, а поїзд пішов"* — гра). Текстові ознаки художнього стилю — діалогічність, пряма мова та авторська (!) мова — також в активі малюка (авторська мова з'являється з четвертого року). Напр.: *"Це я, зайчик. Пустить мене. — Ну, заходь"*; або: *"Гей, тихо! — крикнула ворона, яка досі з усіх сміялася"*. Наведемо ще зразки

текстових зв'язок, типових для художньої оповіді: (у грі) *"От приходять вони додому"*; *"Та й помирилися"*; *"Аж там нікого нема"*.

Не будемо перераховувати всіх засобів художнього стилю, якими може користуватися дитина — їх на диво багато. Відзначимо тільки, що вона помічає й іностильові елементи, зокрема засоби розмовно-побутового стилю. Цікаво, що у власному побутовому спілкуванні такі слова можуть навіть не вживатися, напр: (у грі) *"Зайчик заходився умиватися"*; *"Не зчулися, як були у хаті"*; *"Лось побіг шукати помічі"*. Ще одна особливість: у грі діти починають раніше вживати ті слова, які потім входять у їхню щоденну мовну практику.

Узагальнюючи спостереження над проявами художнього стилю в мові дітей, можна виділити три основні способи його використання: цитування, перефразування та стилізацію.

Цитування полягає у точному відтворенні готового, професійно створеного художнього тексту (повного або його фрагмента). Є три види цитування: а) цитування, стимульоване дорослими, власне, це декламування "на замовлення" (перед гостями, на святі, при інсценізації тощо); б) цитування, стимульоване грою, яка більшою чи меншою мірою стосується змісту художнього твору. Напр., дитина уявляє себе персонажем казки "Коза-дереза": *"Я сьогодні рак-неборак. От у мене клешні. Як вищипну, то буде знак"*. Або, бавлячись з іграшковою мишкою, дитина звертається до неї: *"Мишечка! Шкоряботушечка!"* (згадаймо фольклорне *"Мишечка-шкоряботушечка, / Не йди в поле, / Ведмідь сколе"* і т. д.); в) цитування, стимульоване життєвою ситуацією, коли виникає асоціація з відповідним художнім образом. Напр., побачивши грозову хмару, дитина вигукує: *"Чорна хмара з-за лиману / Небо, сонце криє"*. Іноді асоціацію стимулює почуте дитиною слово. Так, спостерігаючи за світанком через вікно поїзда, мати каже: "Світає". Дитина доповнює: *"Світає, край неба палає"*. У наведених рядках зберігається Шевченкова силістика. Проте дитина може її й змінювати. Напр., побачивши всю родину за сніданком,

дитина з посмішкою каже: *"Сім'я вечереє коло хати"*. Або ще: одягаючи свою шапку, дитина жартує: *"Це моя шапка-бирка — зверху дірка"*.

Асоціацію з фрагментом художнього тексту часом викликає саме лише слово без опори на ситуацію, як-от: бабуся питає внучку і дідуся: "Що ви тут робили?". Дитина весело: *"Мед-вино пили"*. Такі випадки пояснюються схильністю дітей до римування.

Цитування другого і третього підтипів — це перші кроки творчого використання засвоєних художніх творів.

ПЕРЕФРАЗУВАННЯ — відтворення з певними змінами професійно створеного художнього тексту (повного або його фрагмента). Розрізняємо три види перефразування: а) мимовільне перефразування, спричинене неточним знанням тексту, забуванням його. Як правило, це спостерігається при відтворенні художнього тексту, так би мовити, на замовлення (це декламування чи розповідь творів); б) свідоме перефразування, зумовлене заміною незрозумілих або малозрозумілих слів знайомими. Напр., дитина співає: *"Я коза-дереза, півбока луплена, за гроші (замість за півкопи) куплена"*; в) перефразування, пов'язане з пристосуванням засвоєного тексту до нової ситуації, у тому числі ігрової, до змісту малюнка, пісні тощо. Напр., дитина бачить верби у червоному світлі сонця, що сходить, і каже: *"Між ярами над ставами верби червоніють"* (у Шевченка верби зеленіють). Або у гри-казці на вигаданий сюжет, де півник, виявляється, може високо літати, один з персонажів звертається: *"Півнику, братику! Спустися!". У казці про котика та півника: "Порятуй мене!".* Перефразовані вирази можуть набувати нового стилістичного відтінку, переважно жартівливого. Звичайно це відбувається у побутовій ситуації, як-от: умошуючись на канапі слухати казку, дитина пропонує: *"На, мамо, подушку під вушко"* (пор. у Стельмаха про зайця: *"Заєць спати захотів, Сам постелю постелив. Сам собі приніс подушку, Підмостив її під вушко"*). Іноді з'являється навіть іронія: *"Ото такі хлопчики, славні горобчики, що все можуть зробити"* (про бешкетників) (пор. у фольклорі: *"А горобчик, гарний хлопчик, На*

скрипочку грає"). Перефразування свідчить про вищий, порівняно з цитуванням, рівень опанування художнім стилем.

СТИЛІЗАЦІЯ — самостійне створення художнього тексту за зразком засвоєних Звичайно, дитина стилізує неусвідомлено. Власне, це ще один прояв її схильності до наслідування — вікової особливості психічного розвитку дитини. Говорячи про жанри, образи, мовні засоби, ми, по суті, вже частково перерахували, що саме стилізується Назвемо ще кілька тих засобів, які особливо часто трапляються Це: 1) активне вживання прикладок, у тому числі римованих. Напр.: (гра) *"Ми полетіли, як птиці — сірі орлиці"*. Причому дитина вловлює, що можна вигадати або переінакшувати слова на потреби рими і ритму тексту, як-от: (у грі) *"Тепер на добраніч, малюлька-кружелятка"*, (малюючи) *"Це баба снігова, шапка відряна"*; 2) різні типи авторської оповіді, у тому числі від І особи множини: *"Ми назвали їх не білими, а незвичайними лебедями"*; 3) засоби інтимізації, як-от: (у грі) *"І ось наша курка, яка дуже не хотіла стати царівною, прийшла сюди"*; 4) дитина може відтворювати різні типи художнього мовлення, зокрема, а) *розповідь*: *"Ми оце, коли ходили в похід, я кажу: "Дідусю, дідусю! Давай спочинемо". Дідусь каже: "Давай далі підеш". Ідемо далі. Я знов кажу: "Дідусю, дідусю, давай відпочинемо!". Дідусь каже: "Давай далі підеш". Тоді трапилася нам третя копичка. І ми лягли"*; б) *опис*, (малюючи) *"Там стояв стіл і поламані стільці, яким зайці замінили ніжки. На ньому стояла кварта, великий чайник і велика чашка, блюдечко. Видно, зайчика не було"*; навіть в) *роздум* може стилізувати дитина: (у грі) *"У них були різні іграшки. Які? Ковпачки, гудзики, фігурки"*; *"Тягне човника додому. А навіщо? Щоб побавитися"*.

СТИЛІЗАЦІЯ — вищий ступінь опанування, що вимагає від дитини творчого оперування всіма знаними засобами стилю.

Три способи опанування художнім стилем співвідносні з трьома ступенями (від нижчого до вищого) у засвоєнні стилю. Можливий і четвертий ступінь, коли створюється цілком оригінальний

художній текст. Це під силу лише окремим, художньо обдарованим дітям. Відзначимо ще: кожен новий ступінь, виростаючи з попереднього, не заперечує його. Кожен наступний спосіб використання художнього стилю співіснує в дитячому мовленні з попередніми.

Як це не парадоксально, художній стиль відіграє в житті дитини важливішу роль, ніж у дорослих. Крім того, що фольклор (у першу чергу) і художня література відкривають духовний світ перед дитиною, вони виконують ще й дидактичну функцію. По-перше, вироблені спеціальні жанри, що розвивають мовний апарат, вправляють дитину у вимові окремих звуків, складних звукосполук. По-друге, цей стиль активізує мовний розвиток. Чому? Завдяки ритмізованості і римах художніх текстів дитина легко запам'ятовує їх і при потребі користується як зразками. Чим менша дитина, тим менший у неї і запас слів, і досвід їх поєднання, тим більша потреба у готових мовних формулах. Це помічаємо у випадках, здавалось, немотивованого вживання фрагментів художніх текстів (та їх перефразування) відповідно до ситуації. Напр., дитина 3-го року так виражає (цілком серйозно) своє співчуття хворій бабусі: "Бабусю, ти стогнеш, як Дніпр широкий". Поступово готові зразки стають моделями, за якими дитина формулює вже цілком самостійно свої думки.

Отже, мовний розвиток віддзеркалює те, яке місце посідає в житті дитини поетичне слово, а різні прояви художнього стилю самої дитини створюють підґрунтя для формування яскравої мовної особистості. Звичайно, марно вимагати від кожного однакового оволодіння основами художнього стилю, але прагнути варто.

ТЕРМІН І СЬОГОДЕННЯ

Людмила Мурашко
СТЯГ — КОРОГВА (ХОРУГВА) — ПРАПОР

Офіційною емблемою держави, військової частини, корабля, будь-якої організації є прапор — прикріплене до древка чи шнура полотнище встановленого кольору, форми і розміру, часто з певним зображенням. На позначення цього поняття в Україні в різні часи вживалися лексеми: *стяг, корогва (хоругва), знамено, прапор*.

Лексема *стяг* (що в перекладі з скандинавського *stong* означала "шест, древко") на позначення бойового прапора вперше трапляється в "Повісті временних літ". Із цим значенням слово *стяг* зафіксовано у "Словарі української мови" за редакцією Б. Грінченка. Крім бойового прапора, стягом називали полк, стрій, військо чи навіть похід. Стяг був також символом князівства (І. Срезневский. Материалы для Словаря древнерусского языка. т. 3.). Стяги відігравали важливу роль у військових походах, без них не починали битву. По емблемах на стягах можна було розпізнати окремий полк, княжу дружину: "Попереду їхали два сурмачі, трохи оддалік дружинник з княжим *стягом*..." (А. Хижняк). Слово *стяг* як "знак", під яким воїни збиралися і лаштувалися до бою, вживалося аж до XVII ст. У сучасній українській мові слово *стяг* вийшло з активного вжитку. Воно збереглося в мові для підкреслення урочистості певних подій: "Над нашим краєм прапор перемоги, на заході визвольний *стяг* сія" (М. Терещенко) та в творах на історичну тематику: "Стогне земля, мутиться вода, все поле кептюга покриває, поганські *стяги* вітер розвіває." (П. Мирний).

Семантично близькою до лексеми *стяг* є *корогва (хоругва)*, остання засвідчена пам'ятками XV століття у значенні *прапор*. У XVI—XVIII ст. корогвою називали бойовий прапор українського